
	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“</p> <p>Journal EPOCHS [EPOCHS] Edition of the Department of History of “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo</p>		<p>Том / Volume XXIX (2021). Книжка / Issue 1</p>
---	---	--	---

**„СТАРИ“/„НОВИ“ СЕЛИЩА И АДМИНИСТРАТИВНИ ЦЕНТРОВЕ
В ОСМАНСКОТО ПРОВИНЦИАЛНО УПРАВЛЕНИЕ: АЛА КИНИСЕ/
ОСМАН ПАЗАР И ХОТАЛИЧ/ СЕРВИ (СЕЛВИ)
(ПО ОСМАНСКИ ДОКУМЕНТИ ОТ XV–XVII ВЕК)**

Красимира МУТАФОВА*

**“OLD”/“NEW” SETTLEMENTS AND ADMINISTRATIVE CENTERS
IN THE OTTOMAN PROVINCIAL ADMINISTRATION: ALA KINISE/
OSMAN PAZAR AND HOTALIÇ / SERVI (SELVI)
(ACCORDING TO OTTOMAN DOCUMENTS
FROM THE 15TH– 17TH CENTURIES)**

Krassimira MUTAFOVA

***Abstract:** The study raises questions about the fate of the medieval Bulgarian fortresses and urban centers in the system of Ottoman provincial administration, which has repeatedly been discussed in Balkan and Ottoman studies. These debates are constantly related to the issues of continuity in the administration and ruling of the Bulgarian lands, evidenced in the territorial overlap of the medieval administrative structures with the new Ottoman ones, as well as in the names of the sanjaks, nahiyes and vilayets. One of the problems that is yet to be completely solved has to do with the medieval fortresses and settlements, registered with their pre-Ottoman names as important administrative centers in the system of Ottoman provincial administration (nahiyes, vilayets, kazas), but most likely destroyed during the conquest or earlier. New settlements are developing near them which have different names but the same administrative functions. Many of them are problematic to be localized, but for centuries, these “old” settlements and centers of power have been referred to in parallel with the “new” settlements as another name (nam-i diğ er) for the respective administrative centers. The present study focuses on two of the examples of continuity and parallel designation of the “old”/“new” settlements – nahiye Ala Kinise (Kilisa)/ Osman Pazar and nahiye Hotaliç/ Servi (Selvi). These administrative-territorial units are typical of the Ottoman model of administration at local level, as well as regarding the presence of a particular continuity from the medieval Bulgarian state. The complex approach applied in the research and interpretation of the Ottoman register material allows us not only to trace the indications of continuity in the development of individual settlements, but also to understand the pre-Ottoman period of their existence within the medieval Bulgarian state. In a broader sense, it provides a real opportunity for a well-grounded reconstruction of the Ottoman model of power, demographic and economic control of the Bulgarian lands at local level.*

***Keywords:** Ottoman period, Ottoman tax inventories, Ottoman provincial administration, continuity, nahiye, vilayet, kaza, sanjak of Nikopol, Osman Pazar, Ala Kinise, Hotaliç, Servi (Selvi).*

* **Красимира Мутафова** – професор, доктор, преподавател в Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“; България; @ kmutafova@mail.bg

Съдбата на средновековните български крепости и градски центрове в системата на провинциалното османско управление неведнъж е дискутирана в балканистичните и османистични изследвания. Неизменно свързани с тези дебати са въпросите относно приемствеността в администрирането и управлението на българските земи¹, засвидетелствана както в териториалното припокриване на средновековните административни структури с новите османски, прилаганите ръководни/организационни принципи, така и в названията на санджаците, нахиите и вилаетите. Резултатите от дългогодишните проучвания категорично потвърждават тезата, че: „Гибелта на една обществено-политическа система и изграждането на друга върху едни и същи територии като правило поставя за решаване комплекс от проблеми, концентрирани във формулата „приемственост и промяна“ [Матанов, Х. 2000, с. 9]. Опитите за осмисляне и преосмисляне на следваните от османците принципи за реорганизиране на административното устройство на завладените земи, както и на отделните военно-административни структури и институции², нерядко водят обаче до различни изводи относно степента на приемственост и промяна, повлияни в немалка степен и от точността на информацията за предосманското им битие.

Принципно не се оспорва тезата за запазване на средновековното балканско териториално-административно деление в рамките на ранната структура на османското провинциално управление [Матанов, Х. 1988, с. 145–152; Радушев, Е. 1996, с. 189 и сл.]. Добре известно е, че при формирането на 8-те санджака, в които са обхванати български земи в рамките на бейлербейство Румили, е спазвана най-вече последователността на завладяването на отделните територии и обособените средновековни административни структури. Не само наративните източници от османски, византийски и най-общо балкански произход, но и османските финансово-административни документи свидетелстват, че в названията на османските административни структури се запазват дори имената на някои от дотогавашните им владетели. Такъв е случаят с Търновското царство, почти изцяло обхванато в Никополския санджак, дълго време известно и като „Сосманова (Шишманова) земя“ [Мехмед Нешри, 1984, с. 93], с княжеството на Драгаши, станало известно с названието „Константинова земя“ („Константин-или“ или „Костадин-или“) [Матанов, Х. 2000, с. 11] и др.

Доосманските названия на нахиите и вилаетите от XV в. – низовете административни структури в рамките на санджака³, дават възможност, от друга страна, за възстановяване на административната структура на българските земи в навечерието на османското нашествие. Класически пример са названията на някои от нахиите, регистрирани в Никополския санджак през последната четвърт на XV в.⁴ – Киева, Загора, Герилова, Неделичко, Мраморница и др. Все

¹ Тези въпроси са във фокуса на балканистичните и османистични изследвания през последните десетилетия на XX и в началото на XXI в. Поставени са в публикациите на Х. Иналджък, Б. Цветкова, Цв. Георгиева, Е. Радушев и др. [Иналджък, Х. 2000, с. 187–190; Радушев, Е. 1996, с. 187–189; Цветкова, Б. 1981, с. 219 и сл.]. Резултатите от четиригодишен пилотен проект, посветен на проблемите на приемствеността и промяната в Късна Византия и ранното османско общество от XIII до XVI в., са публикувани в сборника „*Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*“ [Bryer, A., Lowry, H. (Eds), 1986].

² Тези проблеми са поставени в поредица статии и студии на Р. Градева, посветени на кадийската институция и най-общо на провинциалното управление и административните институции в българските земи [Градева, Р. 1993, с. 39–52; Gradeva, R. 2004].

³ С налагането на казата като основна административна структура през XVI в. нахиите стават нейно подразделение. [Градева, Р. 1989, с. 51].

⁴ Регистрирани са в откъс от кратък (*иджмал*) регистър на хасове, зеамети и тимари в Никополския санджак от 1479/1480 г. [ТИБИ, Т. 2, с. 161–297]. Първоначалното датироване на този откъс е към ср. на XV в. (Р. Стойков). Регистърът е аргументирано предатиран от Стр. Димитров, който уточнява съставянето му през 1479 г. (най-късно в началото на следващата година) [Димитров, С. 1968, с. 241–244]. Няколко години след описа от 1479 г. е изготвен кратък (*иджмал*) регистър, съставен най-вероятно между 1483–1485 г. Публикуван е от Р. Ковачев. Съставянето на описа според него е свързано с предприетата повсеместна регистрация на тимарите през 1483 г., свързана най-вероятно с идването на власт на султан Баязид II (1481–1512) [Ковачев, Р. 1997, с. 12–14, 16–19].

още няма задоволителен отговор обаче за локализиране на немалка част от административните центрове на тези нахии. Такъв е случаят с Мраморница, Неделичко, Киева и др., чиито административни центрове още в началото на XVI в. окончателно загубват значението си, поради което техните територии, както отбелязва Р. Ковачев, са включени към съседните кази и нахии [Ковачев, Р. 1997, с. 43, 46]. Един от последните примери, на които се натъкнах при превода на подробния (*муфассал*) регистър на Никополски санджак от 1516/1517 г.⁵, е нахия Браиличе (Браилица), към която в началото на XVI в. спадат троянските села Голяма Желязна, Дълбок дол, Старо село и Ломец⁶. Заслужава внимание фактът, че запазените предания локализират първоначално с. Голяма Желязна в м. Браилица, откъдето поради бедността на почвата селото се премества в м. Бърдене (Бердене)⁷. Информация, която би могла да бъде интерпретирана и с оглед позициите на селото в рамките на въпросната административна единица.

Един от все още нерешените изцяло проблеми е свързан със средновековните крепости и селища, регистрирани с доосманските си названия като важни административни центрове на нахии, вилаети, кази в системата на османско провинциално управление, но най-вероятно разрушени в хода на завоеванието или преди него, в близост до които се развиват нови селища с различно наименование, но със същите административни функции. Немалка част от тях са с проблемна локализация, но в продължение на векове тези „стари“ селища и центрове на власт са паралелно обозначавани с „новите“ селища като друго название (*nam-i diğەر*) на съответните административни центрове.

В рамките на настоящата статия едва ли би бил възможен обстоятелствен преглед на всички подобни примери на приемственост и паралелно съществуване/обозначаване на „старите“/„нови“ селища и административни центрове. Във фокуса на изследването ми са две административно-териториални единици – нахия **Ала кинисе (килиса)/ Осман пазар и нахия Хоталич/ Серви (Селви)**, типични не само с оглед наличието на подчертан континуитет от средновековната българска държава, но и за османския модел на администриране и най-общо на властово, демографско и стопанско овладяване на българското пространство на локално ниво.

В османската система на провинциално управление част от територията, която днес идентифицираме като Омуртагско, е обособена първоначално като нахия Ала килиса/кинисе⁸. От XVII в. административната структура вече е обозначавана като *каза Осман пазаръ с друго име Ала кинисе*. На най-ранното вписване от този тип се натъкваме в *авариз* дефтер от 1641–1660 г. [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, с. 168, док. № 6]. През същия този век обаче не са изключение случаите, в които на първо място се отбелязва каза Ала килиса и се пояснява, че другото ѝ име (*nam-i diğەر*) е Осман пазаръ. Така в справка от 1698 г. по повод намаляването на данъка *авариз* на дербентджийското с. Конак, дословно е вписано: *каза Ала килиса, с друго име Осман пазаръ* [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, с. 215 док. № 19]. Може би

⁵ Съставен е през 922 (5 февруари 1516 – 23 януари 1517) г. по времето на султан Селим I (1512–1520). BOA – Istanbul, Maliyeden Müdevver №11 (Оттук нататък **BOA – ММ 11**).

⁶ Нахията, както сочат описните данни от *муфассал* дефтера от 1516/17 г., е обхващала селищата, разположени на изток от р. Малък Искър и гр. Ябланица, на запад от гр. Ловеч и около него по левия и десния бряг на р. Осъм, на север от Троян и Тетевен и на юг от Луковит (днес области Ловеч, Плевен и Враца). Бих искала да изкажа най-сърдечна благодарност на доц. Стефан Андреев за оказаната помощ при уточняването на границите на нахия Браиличе, за която липсват данни в справочната литература.

⁷ Пак в региона на с. Голяма Желязна с названието *Браил* е обозначена рекичка, която извира откъм махала Ширбана [Ковачев, Н. 1969, с. 14, 101, 145].

⁸ В повечето краеведски изследвания се посочва формата *Ала клисе*, но във всички документи от XV–XVII в. вариантите на записване са *Ала килиса/ кинисе* [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009].

най-провокативният като информация запис е от 1672 г. В разписки срещу предадени военни доставки на ечемик от каза Ала килиса за взетите от *самия Осман пазаръ* доставки (99 килета ечемик) е уточнено *самият Осман пазаръ, спадащ към каза Ала килиса* [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, с. 194, док. № 7]. Всички останали селища, получили разписки за предадените доставки на ечемик, между които е и село Казган бърнаръ (дн. гр. Котел), също са отбелязани като спадащи към *каза Ала килиса*. В нито един от посочените документи обаче не е записано селище Ала кинисе/килиса. В *авариз* дефтера от 1641–1660 г. на първо място след *каза Осман пазаръ с друго име Ала кинисе* фигурира *касаба Осман пазаръ*. С оглед статута на селището, административен център на казата, ще поясня, че двете основни значения на *касаба* са: 1) малък град; 2) селище от градски тип, чието население се занимава със занаяти и търговия, придобило статут на град по силата на изричен султански ферман. Ще отбележа обаче, че в *авариз* дефтер за периода 1675–1678 г. в описа на предадените доставки на ечемик за 1676 г. на първо място сред селищата от каза Ала килиса фигурира *село (карие) Осман пазар*. Разбира се, би могло да се допусне, че е това е типична грешка от страна на османския писар.

През XVIII в. коментиранията тук каза все по-често се обозначава само като *Осман пазаръ*, но названието не се налага като категорично установено. Дори и през втората половина на XVIII в. не е рядкост употребата на двете названия, особено когато става въпрос за принадлежността на отделни селища към административните граници на казата, какъвто е случаят със село Чътак през 1766 г. [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, док. №№ 36, 37]. Пак през този век казата се обозначава и само като *Ала килиса*.

На фона на казаното специално внимание заслужава фактът, че в наличните документи, отнасящи се до събирането на църковни данъци в границите на Търновската митрополия, най-ранният, от които е от 1686 г., а най-късният – от 1770 г., казата е обозначена единствено като *Осман пазаръ* [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, док. №№ 11, 12, 20, 21, 22, 23, 31, 32, 38]. При положение, че наименованието *Ала килиса*, в превод „шарена, пъстра църква“, най-вероятно има доосмански произход, остава открит въпросът защо точно в църковните документи то е категорично изместено от по-късното *Осман пазаръ*.

Един от неуточнените все още въпроси относно администрирането на разглеждания регион се отнася до времето на включване на територията, обособена през XVII в. като *каза Осман пазаръ с друго име Ала кинисе*, в структурите на османското провинциално управление. Макар най-ранното ѝ споменаване като *нахия Ала килиса* да датира от 80-те години на XV в. [Ковачев, Р. 1997, с. 160–161] и тя да не фигурира в *иджмал* дефтера от 1479 г. [ТИБИ, Т. 2, с. 161–297], в изследванията основателно се отбелязва, че *нахията Ала килисе* със сигурност е съществувала по времето на султан Мехмед II (1451–1481)⁹. Неизяснен остава въпросът дали в основата на териториалния ѝ обхват могат да се търсят стари български феодални владения или доосмански административни формирования от времето на свободната българска държава. Твърдението, че територията на днешните общини Омуртаг и Антоново е имала ясно очертана вътрешна структура в периода на Второто българско царство и самостоятелна роля в държавното и административното му устройство през XIII–XIV в. [Чолов, П. 1999, с. 93], се приема с подчертани резерви в османистичните среди [Ковачев, Р. 2003, с. 286–287 и др.] и най-вече не намира потвърждение в състоянието на поселищния живот тук през XV и в началото на XVI в. И въпреки това, някои топонимични податки относно дн. с. Росица, което се среща под названията Деспотлар/Десботлу/Деспотлулар; дн. с. Добротица – вписано с названията Добриджелер/ Добрадълар/ Добродиче, както и названието Добрика за дн. с. Рътлина (обл. Търговище), което обаче фигурира и с другото си име Съгърджа/ Съгърдълар в описните данни, биха могли да бъдат евентуален ориентир в полза на подобна хипотеза [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, с. 124, 173, 178, 197 (док. № 4, 6, 8)].

⁹ В подкрепа на това си предположение Р. Ковачев изтъква записването ѝ само 5–6 години по-късно в сходен по съдържание и тип тимарски регистър от 1483–1485 г. [Ковачев, Р. 2003, с. 289–290].

Трудно е да се уточни и кога точно нахията придобива статут на каза, тъй като първото ѝ и единствено вписване като нахия е от 80-те години на XV в. [Ковачев, Р. 1997, с. 160–161], а като *каза* започва да се споменава около век и половина по-късно. За първи път е отбелязана по този начин в *авариз* дефтер от 1641–1660 г. [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, с. 168 (док. № 6)]. Изясняването на този въпрос освен това опира до степента на прецизиране на термините в османската канцеларска практика и възможността даден град да бъде едновременно център на няколко административни единици с различни позиции и функционална натовареност в общата управленска система. Така през XV в. и във финансовите документи, и в хрониките терминът *нахия* често се употребява взаимозаменяемо с термина *вилает* [Градева, Р. 1993, с. 46–47]. Постепенно терминологията се изяснява, като през XVI в., особено след реформата на Сюлейман I (1520–1566), с която цялата империя е разделена на еялети, санджаци, кази и нахии, нахията се трансформира в поделение на казата и район на действие на наиба (заместник на кадията) [Градева, Р. 1989, с. 51]. При все това до края на XVI в. в някои случаи една и съща административна единица все още се нарича ту *каза*, ту *нахия*.

Един от въпросите, които наличните извори поставят, е свързан с липсата на регистрирани населени места на територията на нахията при най-ранното ѝ споменаване. В описа от 80-те години на XV в. лаконично е отбелязано единствено: „Обитават я юрюци, *перакенде* юрюци и ягджии – 114, приход – 820“ [Ковачев, Р. 1997, с. 160–161]. При положение, че най-ранната година, в която към Ала килиса са регистрирани три селища, е в *муфасал* дефтер от 1524 и 1550 г.¹⁰ – Хюсеинлер, Кулагуз, Диване Хамза, за които е отбелязано, че са „в Ала килиса, спадаща към споменатия [Шумну]“ – логично възниква въпросът кога те стават част от административната и стопанската структура на региона. Каквито и да са причините за липсата на данни относно реалното състояние на селищната мрежа в каза Осман пазаръ през XVI в., описните данни от 1641–1660 г. разкриват коренно различна картина с регистрираните 74 селища, спадащи към *каза Осман пазаръ с друго име Ала кинисе* [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, с. 167–192 (док. № 6)]. Освен че от нахия регионът придобива статут на *каза*, като неин център вече е вписан *Осман пазаръ*, прераснал по това време от село в *касаба*, както бе коментирано по-горе.

Един от нерешените въпроси и в специализираните, и в изследванията с популярен характер остава идентифицирането на Ала килиса със селище с подобно название и евентуалното му локализиране. Познатите ми източници от XVII и XVIII в., повечето от които са публикувани в „Извори за историята на град Омуртаг. Т. 1. Османски документи XV–XVIII в.“, които издадохме в съавторство с М. Калицин и Ст. Андреев през 2009 г., предоставят, макар и фрагментарен, материал върху неведнъж дебатираните въпроси относно първоначалния център на казата, времето на поява на Осман пазаръ и евентуалното идентифициране на Ала килиса със селище с подобно название.

В една твърде любопитна откъм информация преписка¹¹ от 1766 г. по повод прехвърлянето на село Чътак към каза Шумен [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, док. № 36] и джизие регистър от началото на XVIII в. [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, док. 49] се натъкваме на информация в полза на подобно предположение. В колективното прошение (*махзар*)¹² от името на жителите на каза Ала килиса дословно е отбелязано: „Покорната колективна молба на улемата, благочестивите хора, имамите, проповедниците, шейховете, уважаваните сейиди и раята от **касаба Ала килиса с друго име Осман пазаръ** (болд – К.М.) и [прилежащите] села...“. Във втория случай за обложените с поголовен данък християни от *каза Ала килиса* е уточнено, че са от „махала на самата спомената *касаба* – местни и преминаващи търговци на дребно“.

¹⁰ Датировката на муфасал дефтера се поставя между 1524 и 1550 г. по маргинални бележки.

¹¹ Преписката съдържа 2 недатиран махзара и *арз* от 25 *джемазюлеввел* 1180 (29.X.1766 г.).

¹² Тъй като първият от двата махзара на населението е споменат като вече изпратен до централната власт в арза от 29 октомври 1766 г., очевидно той е съставен преди тази дата.

С изключение на тези две споменавания, във всички останали познати ми регистри и единични документи *Ала килиса/кинисе* фигурира единствено като название на каза и нахия. Същност селище с подобно име е споменато през XVII в. като център на кадълък в известното географско съчинение „Описание на света“ на османския географ и ерудит Мустафа бен Абдуллах Хаджи Калфа – Кятиб Челеби. В преведената на български негова част „Описание на Румелия и Босна“ е отбелязано, че то е отдалечено на 10 дни път от Цариград, като се уточнява, че е заобиколено от „кадълъците на Шумна, Хезарград и Ески Джумая“ [**Румелия и Босна...**, с. 88]. В допълнение към авторския текст издателят Аргиров е отбелязал, че селището се споменава във ферман, издаден по повод споровете с върбишкия султан Аслан Гирай. Този проблем вълнува авторите на поселищни изследвания и местните краеведи, които интерпретират преданието за „големия град с водопроводи, който лежал на мястото на сегашното село Хасан факъх (дн. с. Камбурово)“ [**Йоцов, Н.** 1975].

Коментиратите тук документи, без да решават спора, дават нов, макар и фрагментарен, материал за разсъждения. Изразът *nam-i diğەر* (с друго име) между названията Ала килиса и Осман пазар дава възможности за поне две интерпретации. Първата – че град Осман пазар е възникнал в близост до по-късно изчезнало селище, център на *каза* Ала килиса, и приема позициите му в османското административно-териториално устройство. Втората – че двете названия се отнасят за едно и също селище. В подкрепа на второто предположение могат да се посочат двете късни споменавания на Ала килиса като *касаба*, център на *каза* през XVIII в., коментирани по-горе.

Доста подобен като постановка е случаят със средновековното селище/град в региона на днешно Севлиево, идентифицирано в изследванията със средновековната крепост/град Хоталич. Немалкото проучвания, посветени на Севлиево и Севлиевския край¹³, обнародваните османски документи и целевите археологически проучвания през последните години [**Симеонов, С.** 1996] все още не са дали категоричен отговор на дългогодишните дебати относно произхода на името на града¹⁴, съдбата и локализацията на средновековния Хотел¹⁵ и връзката му с днешно Севлиево¹⁶.

Съпоставителният анализ на обнародвания и новопреведен от мен османски документален материал относно каза Хоталич/Селви дава възможност за преразглеждане и преосмисляне на някои изказани предположения и твърдения.

На първо място, бих искала да обърна внимание на категорично засвидетелстваната промяна в административния статут на днешния град Севлиево в наличната османска документация от XVI в., която понякога убягва от ползрението на изследователите. При най-ранното му споменаване в поименните (*муфассал*) регистри от 1516/17 г. и 1541–1545 г. под името Серви селището е обозначено като част от каза Търнова [**ВОА – ММ 11**, л. 321^a; **ВОА – TD 416**, с. 581], а при следващите известни регистрации вече е фиксирано като център на нахия/каза Хоталич [**ВОА – TD 718**, с. 648].

Важно е да се отбележи, че в османските регистри документи появата на административна единица (нахия/ каза) с название Хоталич, единично вписвана като Хоталиче¹⁷, датира

¹³ Характерът на изследването не предполага изчерпателен обзор на публикуваните извори и изследвания. Вж. [**Ганев, Н.** 1925; **Севлиево и Севлиевският край...**, 1967; **Севлиево и Севлиевският край...**, 1970; **Йонков, Х., Ковачев, Н., Панов, Х.** 1986; **Темелски, Х.** 2006].

¹⁴ В няколко статии на първия том от сборника „Севлиево и Севлиевският край. Изследвания, материали и документи“ са изложени различни тези и хипотези [**Гализов, Н.** 1967, с. 168–171; **Ганев, Н.** 1967, с. 188–203; **Шанов, В.** 1967, с. 203–206]. На тези въпроси неколкократно се спира и Н. Ковачев [**Ковачев, Н.** 1974, с. 425–431] и др.

¹⁵ Село Хотел е споменато най-рано в надпис от XIII в. Преглед на публикациите и различните становища относно датирането му виж у: [**Темелски, Х.** 2006 а, с. 14–16].

¹⁶ Относно последните изследвания, в които се поставят тези въпроси, вж. по-подробно К. Мутафова и пос. там лит. [**Мутафова, К.** 2019, с. 291–311].

¹⁷ Препис на *люкм* (султанска заповед) в *шикяйет* регистър (букв. „книга на жалбите“) от 1–10 *джемазиюлеввел* 1086 (24.VII – 2.VIII.1675 г.) относно споровете между войнуците от казите Хоталиче и Търново [**Калицин, М., Мутафова, К.** 2012, док. № 35, с. 336].

едва от XVI в. Факт, който логично повдига въпроса за съдбата на средновековното селище Хотел [Гандев, Х. 1989, с. 106] след османското завоевание и неговата функционална натовареност в османското провинциално устройство, тъй като в османските документи от XV в. под това име фигурира единствено село (*карие*). В литературата са изказани предположения относно по-специалните административни функции на града и крепостта Хотел през XIV век, оформил се като обособен „феодално-административен район с името Хоталич“. В изследването си върху българската народност през XV в. Хр. Гандев изтъква например, че макар и малки, именно феодално обособените райони от този тип със своите имена и точно очертани граници формирали административната традиция до османското нашествие. Османската власт не само унаследява, но и използва за свое улеснение тези административни райони.

В най-ранния кратък (*иджмал*) регистър на хасове, зеамети и тимари в Никополския санджак от 1479 г. село Хоталич е записано към тимара на Юсуф хан, Ибрахим, Ахад, Юнус и Касъм с „приход [от живущи] извън селото – 435 акчета“ [ТИБИ, Т. 2, с. 227, 161]. Към същия тимар са вписани три мезри – Тахир факъх (неустановена), Шад Гелди, с друго име Феда Чифтлиги (дн. с. Велчево, обл. Велико Търново), свързана с мезрата Тахир Факих и мезра Петре поли¹⁸ (неустановена), за която е отбелязано, че е пуста (*хали*). Названието на мезрата **Петре поли** (болд – К.М.)¹⁹ подсказва наличие на средновековно селище под това име, опустошено и обезлюдено в хода на/или след османското нашествие и впоследствие презаселвано. В този контекст би следвало да се интерпретират данните относно Хоталич. Фактът, че фиксираните данъчни постъпления се събират от жители „извън селото“, регистрира по-скоро временно обезлюдяване, но не и запустяване след завоеванието. Категорично потвърждават казаното и данните от публикувания кратък (*иджмал*) регистър от 1483–1485 г. Само няколко години по-късно „село Хоталич, с друго име Хисар бейи, спадащо към Търнови“ е вписано с 9 домакинства, 2 неженени пълнолетни данъкоплатци и 19 потомци на спахии и общ годишен приход от 1635 акчета [Ковачев, Р. 1997, с. 112]. Регистрираното „оживяване“ на селото, неколккратно увеличеният приход (около 4 пъти спрямо 1479/80 г.) и чувствителната концентрация на представители на класата на военните очевидно маркират не само динамиката на миграционните процеси в края на управлението на султан Мехмед II (1444–1446, 1451–1481), но и новите позиции на селището в османската административна система.

В тази насока на разсъждения би следвало да бъде осмислено и регистрираното ново название на Хоталич – **Хисар бейи/бейли** – букв. ‘крепост на бея’. В описа от 1579 (1613/14) г. вече фигурира село Хоталич, с друго име Хисар Бейлю-и баля, заедно с Хисар Бейлю-и зир, регистрирано с 20 домакинства, 6 данъкоплатци, отбелязани като рая от вакъфа, посветен на Медина, и 18 неженени [ВОА – TD 718, с. 674]. Важен ориентир в локализацията на средновековната българска крепост, названието е и категорично потвърждение, че средновековният Хоталич не е пряк предшественик на днешния град Севлиево [Кил, М. 1998, с. 85.]²⁰. Твърдение, което се прокарва от холандския османист М. Кийл и се приема и от други изследователи [Темелски, Х. 2006 а, с. 23], при все че в литературата все още има своите поддръжници становището, че днешният град Севлиево е пряк наследник на „старото чисто българско средновековно селище Хотел или Хотелец“ [Ковачев, Н. 1984, с. 6–7; Симеонов, С. 1996, с. 10–11]²¹. Османските подробни поименни (*муфасал*) регистри от XVI в. сочат постепенното налагане на новото

¹⁸ Разчетена неточно като *Петро поли* в том II на ТИБИ [ТИБИ, Т. 2, с. 227].

¹⁹ Дискусията относно мезрите, провокирана от монографичния труд на Хр. Гандев върху българската народност през XV в. и приложената методика на изследване, не променя двете основни значения на термина – землище на обезлюдено средновековно селище или обработваема доходоносна земя извън землището на населено място (орница) [Гандев, Х. 1989, с. 37–71; Димитров, С. 1973, с. 50–65; Мутафчиева, В. 1973, с. 134–141; Григоров, А. 1980, с. 85–95].

²⁰ Авторът отбелязва, че през 1934 г. името на това историческо място, дотогава Сербеглий, е променено на Яворец [Кил, М. 1998, с. 104, бел. 40]. Според Р. Ковачев селището е неустановено и изчезва през XVII в., като оставя само назването на административната единица [Ковачев, Р. 1997, с. 112].

²¹ Тезата на Н. Ковачев се приема и от авторите на „Севлиево и Севлиевският край през Възраждането“ [Йонков, Х., Ковачев, Н., Панов, Й. 1986, с. 10].

название Хисар бей, а старото име Хоталич се запазва единствено като наименование на административната единица – нахия или каза.

Формирането на нахия Хоталич през XVI и трансформирането ѝ в каза през следващия век най-вероятно е в пряка връзка с проведената административна реформа от Сюлейман I (1520–1566), с която цялата империя е разделена на еялети, санджаци, кази и нахии, а нахията се трансформира в поделение на казата и район на действие на наiba [Градева, Р. 1989, с. 51]. Названието Хоталич се запазва и през следващите векове. Само в няколко случая казата е вписана като *каза Хоталич с друго име Серви*²² и като *каза Хоталич с друго име Селви*²³. Това обаче не става практика през XVIII в., тъй като в султански фермани от този период фигурира като **каза Хоталич** (болд. – К.М.)²⁴. Едва в края на XVIII и през следващия XIX в. в различен тип османски документи (фермани, илями и пр.) срещаме и **каза Серви** или **Селви**, без това да изключва и обозначаването ѝ като каза Хоталич.

Колкото до Серви, регистровите документи категорично сочат новоосноваването му от тюркски колонисти в началото на XVI в. При най-ранното му споменаване в поименен (*муфассал*) регистър на тимари, зеамети и хасове във вилаета Нийболу от 1516–1517 г. като **село Серви**, към него са регистрирани само мюсюлмани – 18 домакинства и 5 неженени данъкоплатци. Категорично потвърждение за новоосноваването му е пояснението, че вписаното село е „извън стария регистър“ [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, с. 224]. Липсват каквито и да било индикации за предислямски християнски произход²⁵ от типа на: „нов мюсюлманин“, „син на Абдуллах“, „поел по правия път“, „понастоящем са станали мюсюлмани“, регистрирани родственици (бащи или братя) християни и пр. Регистровите данни от началото на XVI в., от друга страна, не сочат никакъв по-особен статут или специфична религиозна принадлежност на заселилата се тук мюсюлманска общност.

С оглед дългогодишните спорове относно произхода и етимологията на името на днешния град Севлиево ще отбележа, че в статията си за Севлиево М. Кийл погрешно разчита името на селището като Селви [Кийл, М. 2005, с. 474]²⁶ в коментирания от него османски описи от XVI в., с което донякъде подвежда изследователите, позоваващи се на обнародваните от него данни. Един обстоен преглед на публикуваните и непубликувани османски извори за периода от втората половина на XVI до XVIII в. сочи, че едва през XVII в. в тях вече се срещат и двете названия на града – Серви и Селви²⁷. Начинът на обозначаване на селището в османската документация, поне според мен, показва, че не би следвало и няма основания да се търси разлика в етимологията на двете срещани се названия на града, еднакво „популярни“ през разглеждания период, включително и през XIX в., нито пък да се обвързва появата на названието *Серви* с придобития градски статут [Ганев, Н. 1967, с. 199].

²² Иджмал дефтер за събиране на данъка джизие за 1053 (22.03.1643 – 9.03.1644) г. [ТИБИ 2001, документ № 55, с. 143]. По този начин е отбелязана и в регистър за събиране на данъка *авариз* в ливите Силистре и Нийболу от 1051–1120 (12.04.1641 – 12.03.1709) г., както и в регистъра на авариз ханетата в ливата Нийболу, изготвен през 1115 (17.05.1703 – 5.05.1704) г. [Радусев, Е., Ковачев, Р. 1996, с. 41].

²³ Препис от регистър на лицата от категорията *евляди-и фатихан* от 1108 (31.07.1696 – 19.07.1697). Кратка анотация виж у: [Радусев, Е., Ковачев, Р. 1996, с. 46].

²⁴ Виж например два преписа на фермани, съответно от 1166 (8.XI.1752 – 28.10.1753) г. и от 6 *ребюлахър* 1204 (24.XII.1789) г. до кадиите на различни кази в санджак Никопол, между които и Хоталич, относно събиране на паричния данък върху определения за колене дребен рогат добитък [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009, документи №№ 34, 43, с. 242, 265].

²⁵ В част от краеведските изследвания се допуска, че може би поне част от първите заселници са били „потурчени българи“ от околните села [Ганев, Н. 1967, с. 198–199]. Коментиранияте регистрови данни категорично отхвърлят подобна възможност.

²⁶ Това погрешно разчитане впоследствие се преповтаря в изследванията. Виж например [Темелски, Х. 2006 а, с. 23].

²⁷ Етимологията на думата *серви*, вулг. *селви*, се извежда от перс. дума *серв* с основно значение ‘кипарис’ [Redhouse 1996, 1056, 1074–1075; Kélékian, D. 1911, 676, 690]. По-подробно за етимологията на Серви/ Селви виж изследването на К. Мутафова [Мутафова, К. 2018, с. 296].

Възможност да се проследи развитието на селището, бъдещ административен център на формираната нахия Хоталич, дават регистровите данни от 1516/1517 г. и тези от 1541–1545 г. [ВОА – ММ 11, л. л. 321^a; ВОА – ТД 416, 581–582]. За този сравнително кратък период не се наблюдават съществени промени нито в административното положение – село Серви отново е вписано към каза Търнови, нито в конфесионалната характеристика на населението, състоящо се единствено от мюсюлмани (14 домакинства, 22 неженени пълнолетни мюсюлмани, 3 данъкоплатци, вписани като „раи на Медина“, 1 доганджия (соколар) и 1 *сейид* (потомък на Пророка).

Благодарение на доброто си местоположение само за няколко десетилетия селището се разраства и като жителски състав, и като заета площ и селищно устройство, както сочат последвалите регистрации. Показателни са описните данни за Серви в подробен (*муфассал*) регистър на тимари, зеамети, хасове, мукатаи и чифлици на територията на санджак Нийболу (Никопол) от 1022 (21.02.1613 – 10.02.1614) г. Обобщените данни открояват видими промени в селищното, демографско и етнодемографско развитие на Серви, пряко отражение на новия му административен статут. Именно в този опис за първи път е регистрирана новосформираната нахия Хоталич с център Серви – *Нахия Хоталич в санджак Нийболу. Самият Серви, спадащ към споменатата* (болд – К.М.). *От султанските хасове* [ВОА – ТД 718, с. 648]. Централната позиция на Серви в нахия Хоталич е фиксирана в начина на записването му – „самият Серви“ (*нефс-и Серви*). Ще отбележа, че в превод османският термин *нефс* означава ‘самият’ – т.е. център на съответната локална административно-териториална единица (каза, нахия или вилает), но в османската административна практика се употребява и за обозначаване на селища от градски тип²⁸, без този статут да е абсолютно задължителен. От гледна точка на споровете конкретно около статута на Серви – град или село – е показателен начинът на регистриране на немюсюлманите (православните) – „неверниците“ („гебран“) към *карие-и нефс-и Серви* (в превод „неверниците на самото село Серви“). Едва в този опис (1613/14 г.) за първи път е засвидетелствана малка група християнски заселници – записани са само 5-ма данъкоплатци, глави на пълночленни домакинства, и 1 пълнолетен неженен данъкоплатец, която поставя началото на новия етноконфесионален облик на града.

Съдържащата се в коментирания регистрови данни информация сочи, че новата позиция на Серви в османското провинциално устройство е последвана от видима промяна не само в демографската и конфесионална характеристика на населението, но и в общото му градоустройство и архитектурен облик. Селището бързо придобива черти на град с новата си квартална структура, петъчна джамия и обособен пазар, макар и неголям, както сочат вписаните 350 акчета годишно като *бадж-и базар*²⁹ (*бадж-и базар нефс-и Серви*) [ВОА – ТД 718, с. 648]. В последвалото развитие на града през XVII в. мюсюлманската общност запазва доминиращите си позиции, а съставът ѝ все повече се усложнява в социално и професионално отношение. В ср. на XVIII в. Серви/Селви все още е малък град с 301 домакинства, две джамии и седмичен пазар [Кийл, М. 2005, с. 474]. Нарастването на православната общност става факт вероятно през втората половина на XVII и следващия XVIII в. Към това бих добавила и информацията от документите на фонд *Piskopos kalemi* (букв. „канцеларията на епископските дела“) в Османския архив в гр. Истанбул. В различните патриаршески молби, султански заповеди, финансови документи, свързани с църковните данъци и пр. относно Търновската митрополия, някои от които са публикувани, каза Селви навсякъде фигурира като част от обхвата на Търновската митрополия [Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2019, док. №№ 141–143, 171, 172].

²⁸ Категоричното разграничение град–село в османската финансово-административна документация намира израз в опозицията шехир (същински град) – карие (село). Относно градовете в българските земи през XV в. виж [Иванова, С. 1995, с. 53–66].

²⁹ Търговската такса *бадж* е въведена в Османската империя през XV и XVI в. като част от системата на пазарни мита и такси. Именно *баджът*, който по правило съпътства всяка сделка на местното градско тържище (с изключение на покупко-продажбите на недвижимо градско имущество – лозя, градини, воденици, къщи, дюкяни), е категоричен индикатор за пазарна дейност в изследваните селища.

В заключение ще отбележа, че появата на нови селища най-вероятно в близост със старите средновековни не е единичен случай. В случая с Осман пазар и Серви (Селви) за един продължителен период доминира мюсюлманското население, но изворите сочат подобно изместване на административните центрове и в селища с доминиращо немюсюлманско/ православно население като Вратца/ Ивраджа например.

Приложеният подход на комплексно изследване и интерпретиране на османския регистров материал позволява не само проследяване на индикациите за континуитет в развитието на отделни селища и осмисляне на предосманския период на съществуването им в рамките на средновековната българска държава. В по-широк план той дава реална възможност за аргументирана реконструкция на османския модел за властово, демографско и стопанско овладяване на българското пространство на локално ниво.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Извори/Sources

Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2009 – Стефан Андреев, Мария Калицин, Красимира Мутафова. Извори за историята на град Омуртаг. Т. 1. Османски документи XV–XVIII в. Встъпителна студия, превод, коментар и показалци. Велико Търново, 2009. [Stefan Andreev, Mariya Kalitsin, Krasimira Mutafova. Izvori za istoriyata na grad Omurtag. T. 1. Osmanski dokumenti XV–XVIII v. Vstapitelna studiya, prevod, komentar i pokazaltsi. Veliko Tarnovo, 2009.]

Андреев, С., Калицин, М., Мутафова, К. 2019 – Стефан Андреев, Мария Калицин, Красимира Мутафова. Православни структури на Балканите през XVII–XVIII век. (Съгласно документи от Истанбулския османски архив). Велико Търново: Издателство „Абагар“, 2019. [Andreev, S., M. Kalitsin, K. Mutafova. Pravoslavni strukturi na Balkanite prez XVII–XVIII vek. (Saglasno dokumenti ot Istanbulskiya osmanski arhiv). Veliko Tarnovo: Izdatelstvo „Abagar“, 2019.]

Калицин, М., Мутафова, К. 2012 – Мария Калицин, Красимира Мутафова. Подбрани османски документи за Търново и Търновска каза. Сборник с документи. Встъпителна студия, превод, коментар и показалци. Отговорен редактор Ст. Андреев. Второ преработено и допълнено издание. В. Търново, 2012. [Mariya Kalitsin, Krasimira Mutafova. Podbrani osmanski dokumenti za Tarnovo i Tarnovska каза. Sbornik s dokumenti. Vstapitelna studiya, prevod, komentar i pokazaltsi. Otgovoren redaktor St. Andreev. Vtoro preraboteno i dopalнено издание. V. Tarnovo, 2012.]

Ковачев, Р. 1997 – Румен Ковачев. Опис на Никополския санджак от 80-те години на XV в. Превод и коментар на новооткрит тимарски опис от последната четвърт на XV в., съхраняван в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Под ред. на чл. кор. проф. Страшимир Димитров. София, 1997. [Rumen Kovachev. Opis na Nikopolskiya sandzhak ot 80-te godini na XV v. Prevod i komentar na novootkrit timarski opis ot poslednata chetvart na XV v., sahranyavan v Narodnata biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“. Pod red. na chl. kor. prof. Strashimir Dimitrov. Sofia, 1997.]

Мехмед Нешри. Огледало... – Мехмед Нешри. Огледало на света. История на османския двор. Съст. и превод от османотурски М. Калицин. София, 1984. [Mehmed Neshri. Ogledalo na sveta. Istoriya na osmanskiya dvor. Sast. i prevod ot osmanoturski M. Kalitsin. Sofia, 1984.]

Радусhev, Е., Ковачев, Р. 1996 – Евгени Радусhev, Румен Ковачев. Опис на регистри от Истанбулския османски архив към Генералната дирекция на държавните архиви на Република Турция. София, 1996. [Evgeni Radushev, Rumen Kovachev. Opis na registri ot Istanbulskiya osmanski arhiv kam Generalnata direktsiya na darzhavnite arhivi na Republika Turtsiya. Sofia, 1996.]

Румелия и Босна... – Румелия и Босна. Географски описалъ *Мустафа бенъ Абдуллахъ Хаджи Калфа*. (Превод и коментар от немското издание на Йозеф фон Хамер Ст. Аргиров). – Архив за поселищни проучвания, I София, 1938/39, кн. 2. [Rumeliya i Bosna. Geografski opisala Mustafa bona Abdullaha Hadzhi Kalfa. (Prevod i komentar ot nemskoto izdanie na Yozef fon Hamer St. Argirov). – Arhiv za poselishtni prouchvaniya, I, Sofia, 1938/39, kn. 2.]

ТИБИ, Т. 2 – Турски извори за българската история. Т. 2. (Серия XV–XVI). Съст. и ред. Н. Тодоров, Б. Недков. София, 1966 [Turski izvori za balgarskata istoriya. T. 2. (Seriya XV–XVI). Sastav. i red. Todorov, N., B. Nedkov. Sofia, 1966].

ТИБИ 2001 – Турски извори за българската история. Е. Грозданова (Съст.). С. Андреев и С. Димитров (Ред.) (Към поредицата Архивите говорят, Т. 13) София, 2001. [Turski izvori za balgarskata istoriya. E. Grozdanova (Sast.). S. Andreev i S. Dimitrov (Red.) (Kam poreditsata Arhivite govoryat, T. 13) Sofia, 2001.]

ВОА – ММ 11 – ВОА – İstanbul, Maliyeden Müdevver №11 – подробен (*муфассал*) регистър за Никополски санджак от 1516/17 г. [BOA – İstanbul, Maliyeden Müdevver №11 – podroben (mufassal) registar za Nikopolski sandzhak ot 1516/17 g.]

ВОА – TD 416 – ВОА – İstanbul, TD 416 – подробен (*муфассал*) регистър за Никополски санджак от 1541–1545 г. [BOA – İstanbul, TD 416 – podroben (mufassal) registar za Nikopolski sandzhak ot 1541–1545 g.]

ВОА – TD 718 – ВОА – İstanbul, TD 718 – подробен (*муфассал*) регистър за Никополски санджак от 1579 (1613/1614) г. [İstanbul, TD 718 – podroben (mufassal) registar za Nikopolski sandzhak ot 1579 (1613/1614) g.]

Kélékian, D. 1911 – Dictionnaire Tutc-Français. Par Diran Kélékian. Éditeur Imprimeur: Mihran. Constantinople, 1911.

Redhouse, J. 1996 – A Turkish and English Lexicon, shewing in English the significations of Turkish terms. By sir James W. Redhouse, K. C. M. G., LL. D., M.R.A.S., &c. &c. Printed for the American mission by A. H. Boyajian. Constantinople, 1890. New Impression 1996 (Printed in Lebanon).

Публикации/Publications

Гализов, Н. 1967 – Н. Гализов. Едно мнение за заселването и наименованието на Севлиево. – В: Севлиево и Севлиевският край. Изследвания, материали и документи. Т. 1. Х. Йонков (Ред.-съст.). София, 1967, 168–171. [N. Galizov. Edno mnenie za zaselvaneto i naimenovaniето na Sevlievo. – V: Sevlievo i Sevlievskiyat kraj. Izsledvaniya, material i dokumenti. T. 1. N. Yonkov (Red.-sast.). Sofia, 1967, 168–171.]

Гандев, Х. 1989 – Христо Гандев. Българската народност през XV век. Демографско и етнографско изследване. Второ преработено издание. София, 1989. [Hristo Gandev. Balgarskata narodnost prez XV vek. Demografsko i etnografsko izsledvane. Vtoro preraboteno izdanie. Sofia, 1989.]

Ганев, Н. 1925 – Н. Ганев. Страници от историята на града Севлиево. В. Търново, 1925. [N. Ganev. Stranitsi ot istoriyata na grada Sevlievo. V. Tarnovo, 1925.]

Ганев, Н. 1967 – Н. Ганев. Севлиево – произход и име. (Допълнителни изследвания). – В: Севлиево и Севлиевският край. Изследвания, материали и документи. Т. 1. Ред.-съст. Х. Йонков София, 1967, 188–203. [N. Ganev. Sevlievo – proizhod i ime. (Dopolnitelni izsledvaniya). – V: Sevlievo i Sevlievskiyat kraj. Izsledvaniya, material i dokumenti. T. 1. Red.-sast.. N. Yonkov Sofia, 1967, 188–203.]

Градева, Р. 1993 – Росица Градева. Административната система и провинциалното управление в българските земи през XV век. – В: Българският петнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XV век. София, 19–21. X. 1992. София, 1993, 39–52. [Rositsa Gradeva. Administrativnata sistema i provintsialnoto upravlenie v balgarskite zemi prez XV vek. – Sb. Balgarskiyat petnadeseti vek. Sofia, 1993.]

Градева, Р. 1989 – Росица Градева. Налагането на кадийската институция на Балканите и мястото ѝ в провинциалната администрация (XIV – началото на XVI в.) – В: Балканистика, 3, 1989, 33–53. [Rositsa Gradeva. Nalaganeto na kadiyskata institutsiya na Balkanite i myastoto y v provintsialnata administratsiya (XIV – nachaloto na XVI v.) – V: Balkanistika, 3, 1989, 33–53.]

Григоров, А. 1980 – Александър Григоров. Всички ли мезри са били землища на запустели селища. – Исторически преглед, 1980, № 6, 85–95. [Aleksandar Grigorov. Vsichki li mezri sa bili zemlishta na zapusteli selishta. – Istoricheski pregled, 1980, № 6, 85–95.]

Димитров, С. 1968 – Страшимир Димитров. За датировката на някои османски регистри от XV в. – Известия на Българското историческо дружество, XXVI, 1968, 231–250. [Strashimir Dimitrov. Za datirovkata na nyakoi osmanski registri ot XV v. – Izvestiya na Balgarskoto istoricheskoto druzhestvo, XXVI, 1968, 231–250.]

Димитров, С. 1973 – Страшимир Димитров. Мезрите и демографския колапс на българската народност през XV в. – Векове, 1973, № 6, 50–65. [Strashimir Dimitrov. Mezrite i demografskiya kolaps na balgarskata narodnost prez XV v. – Vekove, 1973, № 6, 50–65.]

Иванова, С. 1995 – Светлана Иванова. Градовете в българските земи през XV в. – В: Българският петнадесети век. Сб. с доклади за българската обща и културна история през XV в. ред. Б. Христова. София, 1995, 53–66. [Svetlana Ivanova. Gradovete v balgarskite zemi prez XV v. – V: Balgarskiyat petnadeseti vek. Sb. s dokladi za balgarskata obshta i kulturna istoriya prez XV v. red. B. Hristova. Sofia, 1995, 53–66.]

Иналджък, Х. 2000 – Халил Иналджък. От Стефан Душан до Османската империя. Християни-спахии в Румелия през XV в. и произходът им. – В: Иналджък, Н. Епохата на султан Мехмед II Завоевателя (Изследвания и материали). София, 2000, 185–248. [Halil Inalzhak. Ot Stefan Dushan do Osmanskata imperiya. Hristiyani-spahii v Rumeliya prez XV v. i proizhodat im. – V: Inalzhak, N. Epochata na sultan Mehmed II Zavoevatelya (Izsledvaniya i materialy). Sofia, 2000, 185–248.]

Йонков, Хр., Ковачев, Н., Панов, Хр. 1986 – Христо Йонков, Николай Ковачев, Христо Панов. Севлиево и Севлиевският край през Възраждането. София, 1986. [Hristo Yonkov, Nikolay Kovachev, Hristo Panov. Sevlievo i Sevlievskiyat kray prez Vazrazhdaneto. Sofia, 1986.]

Йоцов, Н. 1975 – Н. Йоцов. Ала клисе. Действителност и легенда. – В: Знаме на комунизма, 23. 02. 1975. [N. Yotsov. Ala klise. Deystvitelnost i legenda. – V: Zname na komunizma, 23. 02. 1975.]

Кийл, М. 2005 – Махиел Кийл. Селви. – В: Кийл, М. Хора и селища в България през османския период. Събрани съчинения. София, 2005, 274–275. [Mahiel Kiyl. Selvi. – V: Kiyl, M. Hora i selishta v Bulgariya prez osmanskiya period. Sabrani sachineniya. Sofia, 2005, 274–275.]

Кил, М. 1998 – Махиел Кил. Разпространение на исляма в българското село през османската епоха. – В: Мюсюлманската култура по българските земи. Изследвания. Т. 2. Съст. Р. Градева, С. Иванова. Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия. София, 1998, 56–125. [Mahiel Kil. Razprostranenie na islyama v balgarskoto selo prez osmanskata epoha. – V: Myusyulmanskata kultura po balgarskite zemi. Izsledvaniya. T. 2. Sast. R. Gradeva, S. Ivanova. Mezhdunaroden tsentar po problemite na maltsinstvata i kulturnite vzaimodeystviya. Sofia, 1998, 56–125.]

Ковачев, Н. 1974 – Николай Ковачев. Върху названието на град Севлиево. – Български език, 1974, № 5, 425–431. [Nikolay Kovachev. Varhu nazvaniето na grad Sevlievo. – Balgarski ezik, 1974, № 5, 425–431.]

Ковачев, Н. 1969 – Николай Ковачев. Топонимията на Троянско. София: Издателство на БАН, 1969. [Nikolay Kovachev. Toponimiyata na Troyansko. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1969.]

Ковачев, Н. 1984 – Николай Ковачев. Отново за местонахождението и името на средновековното селище Хотел – Хотелец (Хоталич). – Вестник Росица, Севлиево, 17 март 1984, 6–7. [Nikolay Kovachev. Otново za mestonahozhdenieto i imeto na srednovekovното selishte Hotel – Hotelets (Hotalich). – Vestnik Rositsa, Sevlievo, 17 mart 1984, 6–7.]

Ковачев, Р. 2003 – Румен Ковачев. Османотурски регистри за казата Ала клисе (Осман пазарь) от втората половина на XV–XVI в. – В: Град Омуртаг и Омуртагският край. Т. 2. В. Търново, 2003, 283–323. [Rumen Kovachev. Osmanoturски registri za kazata Ala klise (Osman pazara) ot vtorata polovina na XV–XVI v. – V: Grad Omurtag i Omurtagskiyat kray. T. 2. V. Tarnovo, 2003, 283–323.]

Матанов, Х. 2000 – Христо Матанов. Възникване и облик на Кюстендилския санджак (XV–XVI век). София, 2000. [Hristo Matanov. Vaznikvane i oblik na Kyustendilskiya sandzhak (XV–XVI vek). Sofia, 2000.]

Матанов, Х. 1988 – Христо Матанов. Югозападните български земи през XIV в. София, 1988. [Hristo Matanov. Yugozapadnite balgarski zemi prez XIV v. Sofia, 1988.]

Мутафчиева, В. 1973 – Вера Мутафчиева. За точните методи в областта на историческата демография. – Исторически преглед, 1973, № 4, 134–141. [Vera Mutafchieva. Za tochnite metodi v oblastta na istoricheskata demografiya. – Istoricheski pregled, 1973, № 4, 134–141.]

Мутафова, К. 2018 – Красимира Мутафова. Ислям и християнство в Севлиево (Серви/ Селви) в османската документация от XVI–XVII в. (За някои спорни въпроси относно ранната история на града). – Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново, Т. 33, 2018, 291–311. [Krasimira Mutafova. Islyam i hristiyanstvo v Sevlievo (Servi/ Selvi) v osmanskata dokumentatsiya ot XVI–XVII v. (Za nyakoi sporni vaprosi otnosno rannata istoriya na grada). – Izvestiya na Regionalen istoricheski muzey – Veliko Tarnovo, T. 33, 2018, 291–311.]

Радусhev, Е. 1996 – Евгени Радусhev. Османската гранична периферия (серхад) в Никополския санджак през първата половина на XVI в. – В: Българският шестнадесети век. София, 1996, 187–213. [Evgeni Radushev. Osmanskata granichna periferiya (serhad) v Nikopolskiya sandzhak prez parvata polovina na XVI v. – V: Balgarskiyat shestnadeseti vek. Sofia, 1996, 187–213.]

Севлиево и Севлиевският край 1967: – Севлиево и Севлиевският край. Изследвания, материали и документи. Т. 1. Ред. и съст. Х. Йонков. София, 1967. [Sevlievo i Sevlievskiyat kray. Izsledvaniya, materiali i dokumenti. T. 1. Red. i sast. H. Yonkov. Sofia, 1967.]

Севлиево и Севлиевският край 1970: – Севлиево и Севлиевският край. Изследвания, материали и документи. Т. 2. Ред. и съст. Н. Ковачев, Х. Йонков. София, 1970. [Sevlievo i Sevlievskiyat kray. Izsledvaniya, materiali i dokumenti. T. 2. Red. i sast. N. Kovachev, H. Yonkov. Sofia, 1970.]

Симеонов, С. 1996 – Симеон Симеонов. Хоталич – В: Севлиево. Хилядолетен град край Росица. Севлиево, 1996. [Simeon Simeonov. Hotalich – V: Sevlievo. Hilyadoleten grad kray Rositsa. Sevlievo, 1996.]

Темелски, Х. 2006 а – Христо Темелски. Батосhevски мъжки манастир „Успение Пресвятие Богородици“. София, 2006. [Hristo Temelski. Batoshevski mazhki manastir „Uspenie Presvyatie Bogoroditsi“. Sofia, 2006.]

Темелски, Х. 2006 б – Христо Темелски. Поздрав от Севлиево. (Сборник статии). София, 2006. [Hristo Temelski. Pozdrav ot Sevlievo. (Sbornik statii). Sofia, 2006.]

Цветкова, Б. 1981 – Бистра Цветкова. От българския феодализъм към османската обществено-икономическа структура. – В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. 1. София, 1981, 219–230. [Bistra Tsvetkova. Ot balgarskiya feodalizam kam osmanskata obshtestveno-ikononicheska struktura. – V: Bulgariya 1300. Institutsii i darzhavna traditsiya. T. 1. Sofia, 1981, 219–230.]

Чолов, П. 1999 – П. Чолов. Омуртаг и покрайнините Герлово и Тузлука през XV–XVII векове – територия, селища, центрове. – В: Град Омуртаг и Омуртагският край. Т. 1. Варна, 1999, 93–103. [P. Cholov. Omurtag i pokrayninite Gerlovo i Tuzluka prez XV–XVII vekove – teritoriya, selishta, tsentrove. – V: Grad Omurtag i Omurtagskiyat kray. T. 1. Varna, 1999, 93–103.]

Шанов, В. 1967 – В. Шанов. За наименованието на град Севлиево. – В: Севлиево и Севлиевският край. Изследвания, материали и документи. Т. 1. Ред. и съст. Х. Йонков. София, 1967, 203–206. [V. Shanov. Za naimenovaniето na grad Sevlievo. – V: Sevlievo i Sevlievskiyat kray. Izsledvaniya, materiali i dokumenti. T. 1. Red. i sast. H. Yonkov. Sofia, 1967, 203–206.]

Bryer, A., Lowry, H. (Eds), 1986 – Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society. Papers Given at a Symposium at Dumbarton Oaks in May 1982. Ed. By Anthony Bryer, Heath Lowry, Birmingham-Washington D. C., 1986.

Gradeva, R. 2004 – Rositsa Gradeva. Rumeli under the Ottomans, XVth – XVIIIth Centuries: Institutions and Communities. Istanbul, 2004, 368 p.